

Бранислав Нушић

С КОСОВА НА СИЊЕ МОРЕ

Нека се Стамбол поноси својим величанственим загрљајем са Босфором; нека се Једрене поноси много-бројношћу минарета, Солун живошћу своје пећине и суседством са Олимпом, Скопље својом јуначком про-шлошћу, Охрид својим лепим и пространим рибњаком, а Скадар шаренилом свога пазара и чаршије, Призрену ће ипак остати чиме ће се изнад свих понети и узнети.

Ако признате да Турчин зна уживати, онда га бар питајте шта једно место или град чини лепим. Он ће вам одговорити: „Леп теферич и добра вода“. И ако је тако, онда је Призрен град над градовима и варош над варошима, јер, управо, та два услова и има Призрен: леп теферич и добру воду.

Са сваког прозора, са свакога чардака у Призрену, окрени се лево или десно, гледај пред собом, или за собом, па ћеш уздахнути и задивити се и лепоти што ти је око догледа, лепоту какву ћеш ретко наћи. Ретко, заиста, јер ту лепоту не чине само високе планине, плодна поља, питоме долине, окићени лугови, бистре реке, веселе речице, већ је чине оне разноликости и противности природе, које се тако близу једна крај друге ређају, те и чине да једна слика другу све више истиче.

Призрен се прислонио уза сами Шар, па му са те стране источно седи Љуботен, господује, а планине које су се над њим сручиле, окићене вечно зеленом смрчком, бором и јелом одвајају га од Вардарске долине. Са запада се узноси над Призреном други Шаров врх Паштрик, под којим ломи своје таласе хучни Дрим, под којим се простире дивна и богата равница. На левој обали Дрима уздиже се Коритник, а тамо далеко на северу и северо-западу узноси се Дечанска планина, из које извире Дечанска Бистрица.

Између тих планина пружица се пространа, питома и плодна Подримска жупа, наквашена рекама и речицама, и избраздана ралом вреднога Подримца.

У ту се долину слива Бели Дрим, силазећи са крша под планином Жлебом и квасећи жупу, док се не загуши у теснацу под Љумом. Дрим збира у себи безброј река и речица, од којих призренска Бистрица силази са Шара, те се пробија кроз кланац звани Дув више Призрена, да опере подножје око жупе на којој леже развалине Душанова града, да подрије темеље остацима цркве Св. Арханђела, под којим можда и почива тело највећег владоца, те да с хуком уђе у Призрен, и подели га на двоје, а затим да се слегне у равницу, те са Дримовом водом пође сињем мору.

Но, поред ових река, хиљаду још извора, под сваком стеном, крај сваког камена извире око Призрена и над Призреном, и слива се да окваси подримску равницу. Само под градом више Мараша (персијска реч, значи хладовина) извире око четрдесет извора, а у самом Призрену теку мно-гобројне и бујне чесме (196 чесама по улицама и

у кућама), те се разливају кроз призренске улице и придружују овим водама. Али, и ако ове бистре и хладне воде, чине један део лепоте царскога града, оне су и његова зла страна. Над Призреном, због њих, лежи од октобра па до марта, све док сунце добро не гране, силна магла и влага. Тада, док је сва равница око Призрена покривена маглом, узносе се над овом околним висовима обасјани жарким сунцем, те бива да је тада на висовима топлије но у равници.

Та магла и влага с њом долази отуда, што је Бистрица на четврт сата изнад Призрена подељена, па њен други део (1) осим главнога тока - улазећи у Призрен, дели се још на безброј ситних поточића који пролазе кроз турске куће, а те потоке увећавају још и оне многобројне чесме призренске које поменух.

Но и осим ових маглуштина, Призрен је и иначе зими незгодан за обитавање. У почетку прошлога века по-ништена је густа шума, која је некада целу садању узвишену источну половину Призрена подељеног Бистрицом, покривала, и од тада су настале зле прилике по здравственост становништва. Од тада су у њему болести каквих никад није било у Призрену, од тада се у лепоме Призрену настанила већ и јектика, коју су тамо прозвали „истиска“.

Жао ми што сам, почев са онолико воље да говорим о лепотама Призрена, морао одмах да окренем и наличје те лепоте, али сам то учинио зато, што верујем да је већина наших путописаца поетски расположена према Призрену, као вароши која собом казује тако светлу и велику прошлост српску, радо превиђала његове зле стране. А како су ти путописци у једно описали Призрен и на дугачко и на широко, описали му цркве и светиње, сокаке и грађевине, историјске остатке и природне лепоте и све остало што опису једне вароши - која српске читаоце толико интересује - припада, то ћу се ја у овим редовима више позабавити становништвом самога Призрена, не би ли и на тај начин прибрав који податак више онеме, чему је цео мој пут, па и овај путопис посвећен.

Призрен спада у ред многобројних градова Старе Србије. Један наш путописац рачуна, да је он после Солуна највећа варош на западном балканском полуострву, али то није тачно. За нас је ипак врло важно, да је Призрен најјача српска општина у Старој Србији, јер броји и данас преко четири стотине кућа.

Призренски су Срби лепо, отресити и бистри људи. Живо се интересују за све своје послове и врло су истрајни. Маре и за више интересе но што су они који граниче кућним прагом. Ја мислим да је у том погледу врло много учинила призренска богословија за време свога тридесето-годишњег деловања; она је морала имати несумњивога и снажнога утицаја на развој духа овога народа. Наставници њени, школски образовани, општили су са народом, жи-вели са њиме и пријатељевали. Већина наставника бого-словије и родом је из Призрена, а други их се део ту оженио и ородио. Готово већина средовечних трговаца призренских, ђаци су призренске богословије, писмени и разборити грађани, добри и честити Срби и вредни заступници народа и у општини и пред влашћу.

Друга важна околност која је Србе Призренце подржала и одржала, то је несумњиво руски консулат који тако давно тамо постоји. Као оно што једном приликом рече један наш државник: „Русија је за нас од велике користи и тим самим што постоји“, могло би се и за руски консулат у Призрену рећи да је увек од користи био и тим самим што је постојао, не узимајући у обзир што су руски консули призренски - од којих су нама тако добро позната имена Јастребова и Лисевића - увек били активни и вредни заштитници православља. До смрти султана Абдула Азиса,

докле је утицај Игњатијевљев у Цариграду био онако силан и руски консули у унутрашњости били су толико моћни, да су ослобађали хришћане затвора, гонили неваљале турске чиновнике и у опште помагали и моћно подржавали хришћане и њихове светиње. Таква заштита не мало је помогла да се Призренци одрже и духом уздигну над осталим Србима који су били далеко од руке, која би им могла помоћ пружити.

Отуда у Призрену и више културних тековина но код Срба у другим варошима, ма да би томе могао бити узрок и у томе, што је Призрен престоница, што у њему борави митрополит рашко - призренски и скендеријски. Али, ко зна историју ове митрополитске столице и ко зна историју митрополита, који су на њој седели - све до доласка Срба митрополита - неће никад покушати да и у томе нађе узрока српској свести и културним установама и Призрену.

Па ипак Призрену као да прети оно опште зло, које прети уопште српском насељу у тим српским земљама. И Призрен се, као и сва остала места, расељава. У први мах би се томе могао приписати узрок у самом карактеру Призренаца; Призренци су гурбечије, они врло радо одлазе ван Призрена да раде и да зарађују, али - важнији је узрок у оном општем злу, и насиљу и зулumu. Над Призреном стоји увек запета пушка Љумљанска, од које и сами Турци призренски стрепе и моле за заштиту. Узвик „Иде Љума“, у Призрену је гори но онај у нас „пожар!“

Да наведем шта пише један мој пријатељ о томе:

— Иде Љума — овај узвик може разумети само онај који је живео у Призрену. На глас да „иде Љума“, чаршија се нагло затвори, улице на мах опусте; после кратке лупњава од затварања ћепенака, капија и капака, наступа гробна тишина, њу мало доцније прекида пуцњава пушака: нападнути се бране од насилника који ништа не штеди. Слика коју сам стварао у детињству о „Ханнибал анте портас“ није ништа, поређена с оном коју изазива узвик: „Иде Љума“.

Таман из Призрена пут ме води кроз Љуму, па кад се тамо будемо бавили познаћемо је, те ће се моји читаоци још боље уверити колико је зло Љума за Призрен.

Осим Срба, у Призрену имају своју општину и Власи. Њих има око 180 - 200 кућа, а махом су калције, калдрмције и казанције; једва да је два три трговца.

Сви су призренски Власи досељеници од седамдесет и осамдесет година, и то из Јањине, из Белице (охридске) итд. У Призрену их зову Гогама, које се име не сматра за подсмех. У првих мах, они су доходили у мањим колонијама у Призрен и пристајали су уз Србе; улазили су у српску општину и деца им похађала српске школе. Доцније су чак о своме трошку подигли и нарочиту српску школу за своју децу у којој је био учитељ Анастас Крстић из Тетова, који је затим био учитељ и у Србији.

Оваква приврженост Влаха Србима трајала је све до 1870. год., које се године породило спор око цркве Св. Спаса. Та црква лежи у Варош - махали на платоу, пењући се граду. То је била раније напуштена црква зато ваља да што је под самим градом била. У њу се, веле, чак био уселио један дервиш те мал је није потурчио.

Парница због Св. Спаса, коју је грчка пропаганда пре-ко свога агента митрополита грчког кренула и подржавала, трајала је од 1870. до 1875. године, и Власи су „привремено“ добили цркву под условом да приме грчки језик и у школи и у цркви, но с тим да подигну себи нову цркву за коју су и место купили. Од тада су увели и у цркву и у школу грчки језик те им Силогос и дан дањи плаћа учитеље и учитељице.

Да би сваку наду на повратак старе цркве Србима пре-кратили, они су најпре сву цркву изнутра прекречили а иконостас „случајно“ упалили те је сав изгорео и на место њега направили нов. То прекречавање и уништавање српских записа и споменика није грчкој пропаганди једини случај. У Меникејској Гори, више Сереза, познато је да постоји манастир Св. Јована Претече, који је наново подигао и богато обдарио Душан Силни. Тиме је Душан постао ктитор тога манастира, те је у унутрашњости на зиду била израђена слика његова, Јеленина и Урошева. Судећи по расту и годинама у којима је Урош на слици израђен, а и по самом раду, та је слика управо из времена Душановог. Тако би, да је та слика сачувана, имали данас Душанову праву слику али - на молбу нашег сликара Паје Јовановића, дигнем се ја једног дана из Сереза у манастир да фото-графишем Душана. Њему је требао тај лик због познате слике „Крунисање Душаново у Скопљу“, коју је баш тада радио. Јашио сам на коњу - јер се друкчије не може до манастира доћи - а у бисагама носио сам фотографски апарат. Не знам шта се апарату могло десити, тек он се некако отвори и пропусти светлост на плоче у њему. С тога ми слика рђаво успе те се почнем опремати да ког другог дана опет одем. Како је у то доба пало отварање српске школе у Серезу то се Грци уплаше мојих честих похода у манастир, а учини им се и опасно да се фотографијом сачува споменик који би бар доказао да Срби имају права на тај манастир и, по наредби грчког консула - Грци за тога господина кажу да је врло образован човек - а са благословом грчког сереског митрополита - који је код Грка и кандидат за патријарха - изгребу целу слику и прекрече зид. Тако је недавно, на част Грцима, уништен један врло скупоцени споменик.

Но да се вратимо у Призрен јер тамо је столица католичке, скопске митрополије о којој рекох реч две говорећи о Феризовићу. До 1680. године столица је те митрополије била стално у Скопљу, но те године отерају Турци сво католичко свештенство, а митрополит тадањи побегне на Косово у Јањево, где је од тада била католичка митрополија све до 1821. године. Те године владика Матија Красић пренесе је у Призрен. Одатле се разлазе фратри на све стране да верне подрже у вери а неверне приволе. 1863. године, како пише Хан, католички су свештеници ишли и у Ниш да „поткрепе надеждом ономашње становнике“.

Католичкој цркви у Призрену припада две стотине кућа. Пре нашега рата могло их је бити сто до сто и двадесет и то су, по свој прилици, остаци старих дубровачких колонија. Од рата су се почели досељавати латини (католици) из Ђаковице, Пећи и из скадарског округа, те им је нарастао број на две стотине кућа. До доласка владике арнаутске народности, а то је од прилике пре четрдесет година, при-зренски латини говорили су српски, а од тада говоре само арнаутски. То је зато што им се у цркви држе проповеди само на арнаутском језику, јер се школом то није могло постићи, пошто у школи и данас уче само талијански.

Пређе су ови латини одржавали многе наше обичаје, као славу, бадњак итд., али су на то одлучно ударили њихови епископи, и мало по мало, па су сви обичаји напуштени.

Латини су у Призрену готово сви пекари, терзије и кујунције (познат је призренски кујунцијски рад) а има их и неколико трговаца. Они увек радије пријатељују са Турцима против Срба, но са Србима против Турака. Имају и друштво своје које збира редовне улоге те се међусобно помажу, дајући новац једно другом под врло повољним условима. Међусобне размирице свагда расправљају код својих попова, те је редак случај да иду властима. Имају само мушку основну школу коју посећује око тридесет до четрдесет ђака и у којој предаје само један учитељ. Из ове

школе све знање што изнесу, јесте читање латинских молитава и азбука латинска којом се у животу служе, пишући на арнаутском језику.

Католици су у Призрену имали најпре једну капелу у близини старе српске цркве па после кримског рата, заузимањем Хекарта француског скадарског конзула, добију развале старе српске цркве са великим простором око ње. На темељима те цркве подигну себи нову а, доцније и митрополију па и станове за свештенике.

У последње време довели су и милосрдне сестре, које се издају да су докторке но које не могу да успеју. Тада су покушали да покалуђере неколико призренских девојака, бедних сиротица, не би ли тим путем одомаћили калу-ђерице у Призрену, па ни тако нису успели.

Сем Срба, Влаха и Латина, можемо рећи још само реч две о Турцима, јер све остало становништво сам је Арна-утин. У Турке ја рачунам праве османлије, којих сем нешто чиновника, нема више но десет до петнаест кућа. Све остало, као што рекох, сам је Арнаутин и то све потомак оних, који су одојени српским млеком. Иако су призренски Арнаути давно истурчени, носе још по где који српска пре-зимена, као: Корићи, Мурићи итд. али, не носе више српску душу у грудима, па чак ни осећаје пријатељства у тој души.

И тако је, на жалост, Призрен по већини станов-ништва арнаутски град, а они га и сматрају као своју престоницу, и то онај Призрен, који је Гиљфердинг називао српским Цариградом. Да, али добро вели један Гиљфердингов последник: „...Узимајући у обзир стање Срба хришћана у Старој Србији у седамнаестом и половини осамнаестог века, кад је побегао други патријарх српски Арсеније ИВ са многобројним народом, кад су фанариоте интригама уништиле Пећку патријаршију, кад су народни учитељи били истерани, кад су јаничари и Арнаути с једне, а грчке владике с друге стране наваљивали на српску народност - можемо се још чудити, како је српска народност у Старој Србији и жива остала“.

...

- (1) Тај део Бистрице зове се Кас`м поток (Митров поток) по имену човека мухамеданца који је оделио од Бистрице скоро на два километра а источно од вароши. А за то је потрошио сав свој иметак и последњи у ћилибарским бројаницама и тек је поток стигао у варош. Кас`ма је нестало. Зато га мухамеданци огласили за евлију - свеца - и верују да Кас`м долази ноћу на свој поток и узима абдест (од арапске речи аб, вода и персијске речи дест, рука), те у појединим кућама, кроз које протиче тај поток, везују пешкире да се Кас`м има чиме обрисати.

Тај је поток од велике користи, јер наводњава поља североисточно од Призрена. У тај поток нико није смео бацати никакву нечистоћу да га не би спопала каква неизлечива болест ...

...